

ARTYKUŁY PRZEGLĄDOWE, NOTATKI, SPRAWOZDANIA**Arkadiusz RZEPKOWSKI*****STAN LICZEBNY I STRUKTURA LUDNOŚCI SZADKU
W LATACH 30. XX W.**

Bazę źródłową artykułu stanowią wyniki drugiego powszechnego spisu ludności z 9 grudnia 1931 r. oraz, dla lat 1932–1938, materiały zebrane przez istniejący w międzywojennej Łodzi Wydział Statystyczny. W dokumentach Wydziału, oprócz liczby mieszkańców, znajdują się dane dotyczące struktury płci, wieku, wyznania oraz struktury społeczno-zawodowej ludności.

W okresie poprzedzającym I wojnę światową Szadek liczył 2,8 tys. mieszkańców, z czego nieco ponad 1/5 stanowili Żydzi. Po zakończeniu wojny Szadek, położony przy wschodniej granicy powiatu sieradzkiego, odzyskał utracone w okresie zaborów prawa miejskie i stał się siedzibą gminy. W dwudziestoleciu międzywojennym miasto pełniło funkcje lokalnego ośrodka rzemieślniczego z niewielkim udziałem przemysłu spożywczego. W latach 30. XX w., po wybudowaniu linii kolejowej łączącej Śląsk z Gdynią, miasto uzyskało połączenie kolejowe¹.

W 1931 r. w Szadku mieszkało nieco ponad 3,1 tys. osób (por. tabl. 1), przy czym w kolejnych latach nastąpił powolny spadek liczby mieszkańców. W 1938 r. liczba ludności zmniejszyła się o 124 osoby (ok. 4%). Malejąca liczba mieszkańców to wynik przede wszystkim wielkiego kryzysu gospodarczego lat 1929–1935²,

* Arkadiusz Rzepkowski, dr, adiunkt, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Katedra Historii Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii, 90-219 Łódź, ul. Kamińskiego 27a.

¹ T. Marszał, *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995, s. 36–37; J. Śmiałowski, *Lata II Rzeczypospolitej*, [w:] *Województwo sieradzkie. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*, red. W. Piotrowski, Łódź-Sieradz 1980, s. 106–107; M. Turczyn, *Szadek na tle podziałów administracyjnych Polski*, „Biuletyn Szadkowski” 2001, t. 1, s. 72.

² W tych latach zmniejszyła się liczba małżeństw i urodzeń, a także przyrost naturalny.

który dotknął zarówno działalność przemysłową, jak i rolnictwo. W jego wyniku wzrósł poziom bezrobocia. Szadek położony w pobliżu znaczących ośrodków przemysłowych: Łodzi, Pabianic i Zduńskiej Woli, był także narażony na odpływ młodych osób do tych miast.

Tablica 1. Liczba ludności Szadku w latach 1931–1938

Rok	Liczba ludności	% (1931 = 100%)
1931	3 113	100,00
1932	3 066	98,49
1933	3 079	98,91
1934	3 077	98,84
1935	3 015	96,85
1936	2 982	95,79
1937	3 011	96,72
1938	2 989	96,02

Źródło: APŁ, AmŁ, sygn. 23669, k. 10; *Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej, Ludność budynki na podstawie tymczasowych wyników drugiego powszechnego spisu ludności z dn. 9. XII.1931 r. oraz powierzchnia ogólna i użytki rolne, cz. I: Województwa centralne i wschodnie*, Warszawa 1933, s. 22, tabl. 3 (obliczenia własne).

Struktura płci mieszkańców Szadku charakteryzowała się w latach 30. względną równowagą, przy stosunkowo niewielkiej przewadze liczby kobiet. Na początku tego okresu (1932 r.) na 100 mężczyzn przypadało 101,18 kobiet, a pod koniec dziesięciolecia współczynnik feminizacji uległ niewielkiemu zwiększeniu do poziomu 102,51 (por. tabl. 2).

Tablica 2. Struktura ludności Szadku według płci i wyznania w latach 1932–1938

Struktura	1932		1935		1938	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Według płci						
mężczyźni	1 524	49,71	1 496	49,62	1 476	49,38
kobiety	1 542	50,29	1 519	50,38	1 513	50,62
Według wyznania						
katolicy	–	–	–	–	2 545	85,17
protestanci	–	–	–	–	10	0,33
wyznania mojżeszowego	–	–	–	–	430	14,39
inne	–	–	–	–	3	0,10

Źródło: APŁ, AmŁ, sygn. 23669, k. 10 (obliczenia własne).

Struktura wyznaniowa miast województwa łódzkiego w dwudziestoleciu międzywojennym była w dużej mierze wynikiem zmian demograficznych zachodzących w okresie zaborów. W latach 20. XIX w. masowa imigracja osadników niemieckich z Saksonii, Prus i Austrii (północne Czechy) kierowała się do osad i miast późniejszego łódzkiego okręgu przemysłowego. Ludność niemiecka osiedlała się także na terenach wiejskich całego Królestwa Polskiego (między Prosną, Pilicą a Wisłą koloniści niemieccy zasiedlili 5 tys. gospodarstw). Były to w ogromnej większości osoby wyznania ewangelickiego. W okresie zaborów Kongresówka zanotowała także wzrost liczebny ludności żydowskiej, która napływała z dawnych ziem wschodnich wchodzących w skład I Rzeczypospolitej³.

U schyłku lat 30. dominującą grupą wyznaniową w Szadku byli katolicy stanowiący nieco ponad 85% ogółu mieszkańców miasta (tabl. 2). Drugą pod względem liczebności grupę stanowili wyznawcy judaizmu – co siódmy mieszkaniec miasta deklarował przynależność do tej wspólnoty religijnej. Bardzo nieliczni byli protestanci – zaledwie 10 osób i przedstawiciele innych wyznań⁴. Tak duży udział katolików nie może dziwić, zważywszy, iż Szadek był miastem zamieszkanym głównie przez ludność polską, w obrębie której wyznanie katolickie zdecydowanie dominowało. Natomiast ludność pochodzenia niemieckiego osiadła w mieście, w wyniku zachodzących przez dziesięciolecia procesów asymilacyjnych (także poprzez zawieranie małżeństw mieszanych), ulegała stopniowej polonizacji i przechodziła na katolicyzm. W porównaniu z latami poprzedzającymi I wojnę światową zmalała też liczebność społeczności mojżeszowej (etnicznie żydowskiej), choć w 1938 r. nadal co siódmy mieszkaniec miasta był wyznawcą judaizmu.

W materiałach wytworzonych przez Wydział Statystyczny struktura społeczno-zawodowa ludności miasta w 1938 r. została przedstawiona w podziale na cztery grupy: samodzielnych (osób pracujących na własny rachunek), pracowników umysłowych, robotników i chałupników. W grupie „samodzielných” wyróżniono: rolników, przemysłowców, kupców, rzemieślników oraz wolne zawody i innych⁵. Pracownicy umysłowi podzieleni zostali na: państwowych, samorządo-

³ Na obszarze dawnych ziem polskich i litewskich, włączonych bezpośrednio do Rosji, władze carskie przesuwały stopniowo coraz bardziej na zachód strefę osiedlenia się ludności żydowskiej. Zob. G. Missalowa, *Studia nad powstaniem łódzkiego okręgu przemysłowego 1815–1870*, t. III, *Burżuazja*, Łódź 1975, s. 115–119, tabl. 1, 2; M. Nietyksza, *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865–1914*, Warszawa 1986, s. 206; H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998, s. 124,163–164; A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX w.*, Warszawa 2005, s. 301–302; D. Matelski, *Osadnictwo niemieckie na ziemiach polskich pod zaborami (1815–1918)*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, nr 3, s. 70; K. P. Woźniak, *Niemieckie osadnictwo wiejskie między Prosną a Pilicą i Wisłą od lat 70. XIII wieku do 1866 roku. Proces i jego interpretacje*, Łódź 2013, s. 176.

⁴ W tej grupie mogli znajdować się także ateści lub osoby, w stosunku do których nie udało się określić wyznania.

⁵ Osoby prowadzące inny typ działalności gospodarczej niż wskazany powyżej (np. prowadzący przedsiębiorstwa transportowe lub osoby działające w branży finansowej).

wych i prywatnych. W ostatniej grupie skupiającej robotników wyróżniono kategorie: robotników rolnych, przemysłowych, transportowych i komunikacyjnych, służbę domową oraz innych. Ostatnia grupa, czyli robotnicy i chałupnicy⁶, nie posiadała podziału wewnętrznego⁷.

Tablica 3. Struktura ludności Szadku – (a) struktura zawodowa lubości czynnej zawodowo (b) struktura ludności według źródeł utrzymania w 1938 r.

Wyszczególnienie	Struktura czynnych zawodowo (A)		Struktura ludności wg źródeł utrzymania (B)		B/A
	liczba	%	liczba	%	
Właściciele gospodarstw rolnych	40	6,45	190	6,36	4,75
Przemysłowcy	3	0,48	20	0,67	6,66
Kupcy	50	8,06	250	8,36	5,00
Rzemieślnicy	60	9,68	300	10,04	5,00
Wolne zawody	2	0,32	7	0,23	3,50
Pracownicy umysłowi	16	2,58	64	2,14	4
Robotnicy i chałupnicy	449	72,42	2 158	72,20	4,81
Razem	620	100,00	2 989	100,00	

Źródło danych: APŁ, AmŁ, sygn. 23669, k. 12 (obliczenia własne).

W międzywojennym Szadku, niewielkim ośrodku przemysłowo-usługowym, większość mieszkańców utrzymywała się z najemnej pracy o charakterze fizycznym. W strukturze zawodowej ludności Szadku dominowali robotnicy i chałupnicy, których udział przekraczał 72% (wskaźnik wyższy aniżeli w przemysłowej Łodzi, gdzie w 1931 r. wynosił 63,6%⁸). Znacznie mniej liczebną grupę stanowili rzemieślnicy (10%) oraz kupcy (8%). Co piętnasty mieszkaniec miasta utrzymywał się z rolnictwa, a pracownicy umysłowi i przemysłowcy to zaledwie kilkanaście osób w mieście. Struktura społeczno-zawodowa Szadku jest typowa dla niewielkich miasteczek, w których zlokalizowana była drobna wytwórczość, zaś nieznaczny udział pracowników umysłowych świadczy o słabym rozwoju administracji, oświaty i usług, wymagających odpowiedniego wykształcenia.

Ze strukturą zawodową koresponduje struktura ludności miasta według źródeł utrzymania, przy czym różnice między tymi strukturami wynikają z różnej liczebności rodzin pozostających na utrzymaniu osób podejmujących pracę. Ze-

⁶ Chałupnicy, ekonomicznie uzależnieni od przedsiębiorców, są klasyfikowani łącznie z robotnikami.

⁷ APŁ, AmŁ, sygn. 23669, k. 4.

⁸ A. Rzepkowski, *Ludność miasta Łodzi w latach 1918–1939*, Łódź 2008, s. 84, wykr. 10.

stawienie danych w tabl. 2 pozwala na stwierdzenie, iż w rodzinach przemysłowców, kupców i rzemieślników liczba osób biernych zawodowo była nieco większa niż w rodzinach chłopskich czy robotniczych. Względnie mała liczba osób pozostawała również na utrzymaniu szadkowskich pracowników umysłowych. Czynnikiem determinującym występowanie tych różnic niewątpliwie było zróżnicowanie poziomu dochodów w poszczególnych grupach zawodowych.

Bibliografia

- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998.
- Fogelson S., *Struktura ludności według wieku, płci i stanu cywilnego*, [w:] *Encyklopedia nauk politycznych (zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze)*, red. E. J. Reymann, t. III: K–M, Warszawa 1938.
- Gawryszewski A., *Ludność Polski w XX w.*, Warszawa 2005.
- Marszał T., *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995.
- Matelski D., *Osadnictwo niemieckie na ziemiach polskich pod zaborami (1815–1918)*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, nr 3.
- Missalowa G., *Studia nad powstaniem łódzkiego okręgu przemysłowego 1815–1870*, t. III: *Burżuazja*, Łódź 1975.
- Nietyksza M., *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865–1914*, Warszawa 1986.
- Rzepakowski A., *Ludność miasta Łodzi w latach 1918–1939*, Łódź 2008.
- Rosset E., *Prawa demograficzne wojny*, Łódź 1933.
- Śmiałowski J., *Lata II Rzeczypospolitej*, [w:] *Województwo sieradzkie. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*, red. W. Piotrowski, Łódź–Sieradz 1980, s. 106–107.
- Turczyn M., *Szadek na tle podziałów administracyjnych Polski*, „Biuletyn Szadkowski” 2001, t. 1, s. 65–75.
- Woźniak K. P., *Niemieckie osadnictwo wiejskie między Prosną a Pilicą i Wisłą od lat 70. XIII wieku do 1866 roku. Proces i jego interpretacje*, Łódź 2013.